

ZEKE GYULA

A KILENCEDIK ÉVTIZED ALKONYÁN

A legutóbbi karácsony halványuló gyertyafényeire emlékezve, s a reánk köszöntött új esztendő nyomasztó eseményei között mi, az ország lakosainak legöregebb tagjai érthetően többet foglalkozunk a valamennyiőnket érintő változásokkal.

A Róma bukását követő Frank Birodalom császáranak, I. Lotharnak híres mondását sokan idézik a régebbi korok történelmét ismerő emberek, melyet nekem kisgimnazista koromban még latinul tanítottak meg: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Magyarul: *Az idők változnak és velük változunk mi is*. Ez így természetesnek hangzik, de nem ennyire egyszerű. Létezésünk sok-sok tényező összessége, ezekből csak néhányat említenék. Legfontosabbnak azt tartom, hogy a megszületésünk tudtunk és akaratunktól függetlenül történik, a legigazságosabbnak pedig azt, hogy életünk végének időpontja nincs a homlokunkra írva. A másik hasonlóan fontos tényező, hogy melyik korszakban esik meg velünk a születés csodája, Krisztus előtt, vagy Krisztus után, esetleg a 19. vagy a 20. században. (Szándékosan nem ezt, a 21-diket említtem példának, amelyből közel két évtizedet már eddig megkaptam.)

Felmenőim közül apai nagyapámat irigyeltem a legjobban, mert ő 1844-ben született, és 1913-ban hunyt el. Kisgyermekként láthatta az 1849-es tavaszi hadjárat során a győztes nagysallói csatába vonuló hős honvédeket, s egy esztendővel a világháború kitörése előtt halt meg, így nem érte meg a szomorú éveket, s a trianoni gyalázatot. Nagyapám a kiegészéssel egy időben fejezte be a teológiát, s a kápláni éveket letöltve lett lelkipásztor Siklóson, ahol – érett férfikorban – nőül vette nagyanyámat, Dömötör Idát, a nagyharsányi kálvinista pap leányát. Házasságukat tizenkét gyermekkel áldotta meg a Teremtő, s papi állása az akkor nagymértékben gyarapodó országunkban megfelelő körülményeket is biztosított népes családjá számára. Mondhatni ezek után, hogy a siklósi parókia a földi paradicsom kicsiny tanyája volt, de ezt az idilli állapotot sok szomorúság árnyékolta be. A rohamos gazdasági fejlődést nem

tudta követni az orvostudomány, így a tucatnyi kisgyermekből csak négyen érték el a felnőttkort, a többit elvitte a diftéria, amit akkoriban torokgyíknak neveztek. Nagyapám nyolc gyermekével ott nyugszik a siklósi temetőben. A ma élő emberek belerokkannának egy ilyen mérvű tragédia-sorozatba!

Fiatal koromban az idős emberek szájából sokszor hallottam ezt az ismert szólást: *Hetven felé, hazafelé*. Ma, amikor a 87. élet-kilométerkő felé baktatok, mosolyra húzódik a szám, mikor a falumbeli öregekre visszagondolok. Sohasem hittem el, hogy az általuk emlegetett életkort ilyen sok évvel túléltem. Mivel mindig tiszteltem az idősebbeket, nehezen értettem meg, amikor az időjárás okozta fájdalmaikra panaszkodtak. Amióta – nagyon régen – átléptem a negyedik ikszet, már tudom, hogy milyen szoros kapcsolatban vagyunk, én meg az egyre szeszélyesebb időjárás! Hogy mennyire változunk a változó időekkel, saját testünkön is tapasztalhatjuk. Én például a sorozáskor 180 cm voltam, most alig vagyok magasabb 170 cm-nél. Izmos karjaimból kiszökött az erő, a kisebbik, tizenegy kilós dédunokámat alig tudom az ég felé emelni. Meggyengült bokaízületeim miatt állandó társammá vált az apósomtól örökölt sétabot, s a lépcsőkön, akár föl-, akár lefelé haladva a szabad kezemmel mindig a biztonságot jelentő korlátokba kapaszkodom. Nem kesergek, nem lázadozom emiatt, sőt örülök, hogy nem vagyok ágyhoz kötve, s nem vagyok a negyvenkilenc négyzetméteres panellakásom rabja.

Jóval lényegesebbek azok a változások, amelyeket a történelmi korszakok mértek rám, melyeket a világrajööttömől az eltávozásomig át kellett, illetve át kell élnem. Az 1944 márciusában a falunkba érkező német katonákkal könnyebben szót értettünk, már csak azért is, mert az önkéntes SS-ek között legalább tucatnyi bácskai sváb gyerek volt, akik kitűnően beszéltek magyarul. A november 28-án megjelenő szovjet katonák orosz nyelve viszont teljesen ismeretlen volt számunkra. Arra jól emlékszem, hogy a két első szó, amit megtanultunk tőlük, így hangzott: „Davaj kusaty!”

(„Adjatok enni!”) Ugyan a szovjet hadseregben is működött a hadtáp, ám a rengeteg, alakulatától elszakadt, cselengő katona számára természetes volt, hogy a megszállt lakosságtól szerzi be napi ennivalóját. Hál’ Istennek, volt miből. Magunk is ritkán ettünk húst, de bab, borsó, krumpli, gyümölcs és zöldségféle minden háznál akadt. Kitűnő gabona-termés volt 1944-ben, de sem a németek, sem az oroszok nem tudtak elvinni annyit, hogy magunknak ne maradt volna. A későbbi hírhedt beszolgáltatás, az addig ismeretlen padláslesöprések majd csak néhány év múlva következtek.

A kommunikációt a szovjetekkel a faluban az a tucatnyi idős ember oldotta meg, akik az első világháborúban orosz fogságban voltak. Ők ugyanis nem hadifogolytáborokban sínylődtek, mint fiaik a második világháborúban, hanem egyenként, parasztcsaládokhoz osztották be őket, s így kénytelenek voltak a legfontosabb orosz szavakat megtanulni. Ők lettek a piros karszalagos „nemzeti őrk”, vezetőjük a megszállók nyelvét legjobban beszélő Kiss János bácsi lett, akit – mivel e gyakori magyar nevet többen is viselték – egyszerűen csak Tolmács Jánusként tiszteltek a környéken. A szomszéd község, Sárpilis előljárósága úgy vélte, hogy az előrenyomuló szovjet katonákat kellően illik köszönteni. Vitéz Dávid első bíró vezetésével ki is vonultak a községtől öt kilométernyire húzódó főúthoz, ünneplő ruhában, feketén ragyogó csizmában, soknak még az ezüstláncos zsebóra is ott lapult a mellényzsebében. A fényes óraláncok pedig a mellény gomblyukába fűzve kihívóan csillogtak. Talán e látvány okozta, hogy a deputáció nem a legjobban sikerült. A katonák, miután végighallgatták az orosz nyelvű üdvözlő szavakat, leültették az előljáróságot az árokpartra, majd lehúzták a csizmáikat és elvették tőlük az órákat. Némelyiket még a prémes kabátjától is megfosztották, ami nem volt a legbarátságosabb gesztus az 1944-es esztendő decemberének legelső napján. E kesernyés történettel már senkit sem szégyeníttek, mert Vitéz Dávid unokája, Tóth Jóska, hajdani gyerekkori pajtásom sincs már az élők sorában.

A birtokos névmások tiszteletben tartása ismeretlen volt mindkét megszálló hadsereg számára. A német katonák ellátása szervezettebbnek tűnt, mint az oroszoké, de láttam, hogy ők is magyar cigarettát és magyar élelmiszer-termékeket kaptak a zsoldosztásnál. Az akkor számunkra még ismeretlen szovjet közigazgatásban pedig minden „elvi szempontok” szerint történt: *elviszem – pont*. Még véget sem ért a háború, már csordaszám hajtották a lovakat és a szarvasmarhákat, természetesen keleti irányba. Joggal feltételezem, hogy ez a sok ezer négy lábú nem szerepelt

egyik fegyverszüneti megállapodásban sem, sőt az 1947-es párizsi békeszerződésben sem. Katonaköteles korú férfiak hiányában mi, nyurga kamaszok láttuk el ezeket a jószágokat – néhány idősebb orosz katona irányításával. (Ráértünk, mert az 1944–45-ös tanévet legtöbben kihagytuk a háborús körülmények miatt.) Válogatás nélkül hordtuk be a határban lelhető szénát, árpaszalmát, kukoricaszárat, függetlenül attól, hogy az kinek a tulajdona volt.

Egyetlen komoly aktusnak lehettem részese 1945-ben, akkor konfirmáltam. Ez az ünnepi esemény tizennégy éves korban következik be a református vallású fiatalok életében, s éppen olyan fontos, mint katolikus testvéreinknél a bérmálás. Ezáltal nyerünk megerősítést a hitünkben, s válunk egyházunk felnőtt tagjaivá. A hit és a vallásosság még annyira természetes volt az akkori világban, mint a víz és a levegő. Az ünnepi eseményre új, hosszú nadrágos, Bocskai-zsinóros öltönyről szó sem lehetett akkoriban, mert egyetlen olyan üzlet sem volt nyitva, amelyik az ehhez szükséges ruhaanyagot árulta volna. Apám egyik öltönýt fordította ki és szabta rám falum idős szabója, a kedves Schultheisz bácsi. Molnár Pisti barátomnak csinosabb volt az öltönye, mert neki a nagymamája fekete szövetszoknyájából készült el az új öltöny. Csak annyit árulok el az ifjabb nemzedéknek, hogy az akkor még csaknem minden nő által hordott sárkőzi népviseletben egy szoknya kilenc méter szimpla széles anyagból készült. Így hát Pisti barátomnak zakó és két nadrág került ki a nagyanyja szoknyájából.

Nemcsak a háziállatok zöme indult meg kelet felé, de a háború még be sem fejeződött, már tömegével szállították ki „málenkij robotra” a zömmel német ajkú, 18–40 év közötti lakosságot, férfiakat és nőket egyaránt. Az én falumat ez nem érintette, mert néhány teljesen elmagyarosodott sváb családot kivéve mindenki magyar volt. De későbbi sógorom, aki Hógyészen éppen 1945-ben töltötte be a tizennyolcadik évét, már részt vett egy két évig tartó szovjetunióbeli „kiránduláson”. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a színmagyar Ujváry Lajos és Ujváry István nevű egyetemista testvérpár is bekerült a transzportba, függetlenül attól, hogy nem is beszélték a német nyelvet. Aki menet közben meg tudott szökni, vagy már az út elején elpusztult, azok helyett az utcáról kényszerítettek be embereket a transzportba. Az előírt létszámnak – „cselavék”-nek – meg kellett lenni pontosan. Érthető módon ezekben az időkben még nagyon kevesen használták a „felszabadulás” kifejezést!

Az én kiskamaszkori életemben a nagy változást szintén az 1945-ös esztendő hozta meg. Mivel a híres Liberátor

nevű bombázók 1944 nyarán úgy eltalálták a bajai Dunahidat, hogy azon én már nem mehettem vissza a nagyköri, Arany János nevét viselő gimnáziumba, tanulmányaimat a tőlünk húsz kilométerre levő Bonyhád evangélikus gimnáziumában folytattam. Negyvenöt őszén még olyan szervezetlen volt a vasúti közlekedés, hogy idősebb, falumbéli Fazekas Jani barátommal több alkalommal is gyalog tettük meg az oda-vissza utat. Két iskolavárosom között akkora volt a különbség, hogy azt röviden alig tudom leírni. A közel harmincezer lakosú alföldi városban csaknem mindenki a kálvinista hiten volt, s ez volt a gimnáziumban meg a tanítóképzőben is. Nekem is csupán egy katolikus, egy lutheránus és két izraelita osztálytársam volt. A kis völgyeségi város, Bonyhád lakosainak száma alig érte el a hétezeret, annak is a többsége német ajkú családokból állt. E járási székhely két tekintetben is kivált a többi közül, ez volt a fészke a híres Perczel-családnak, s itt élt Tolna megye legnépesebb zsidó közössége, külön ortodox és külön neológ zsinagógával. Az ő létszámuk a szomorú 1944-es esztendőben jóval kisebbre zsugorodott. Hál' Istennek sokan életben maradtak közülük, például a nagy műveltségű Bárány Ernő textilkereskedő, aki 1945 őszén helybeli lakosok szerepeltetésével rendezte meg Bonyhádon Az ember tragédiáját és a János vitézt, igen színvonalas előadásban. Számmomra minden osztálytársam új volt, s ez az osztályközösség is állandóan változott a háborút követő években. Eltűnt például a nagydarab Klopfer Jancsi, meg a kis púpos, nagyon okos Tószér Józsi, s helyettük olyan különös nevű újak érkeztek a messzi Bukovinából, mint a Sánta Lázár meg a Lőrinc Vitus. Hogy az előbbieknél miért kellett „kitelepülni” Németországba, az utóbbiaknak pedig az alig pár éve kapott bácskai otthonaikból idemenekülni, az elűzött svábok helyére, e kérdésekre akkor még semmilyen magyarázatot nem tudtam adni. Annak viszont kifejezetten örültem, hogy a Felvidékről áttelepített magyarok között igen sok volt a református vallású, ők számos kiváló emberrel gyarapították a Bonyhádon legkevesebb hívőt számláló egyházunkat. Felső gimnazista koromban én voltam a református kántor, és örömmel töltött el, hogy új atyámfiak ugyanúgy ismerik régi zsoldárainkat, mint otthon, az én falumban, és nagyon szeretnek és tudnak énekelni.

Új iskolámról csak jókat tudok mondani. A tanári kar tagjai érthetően evangélikusok voltak, és a vegyes összetételű tanulóifjúság soraiból azok voltak a legelismertebbek, akik valamiben kitűntek társaik közül. Osztálytársam volt például a későbbi Ybl-díjas építész, az egyébként evangélikus vallású Mező Lajos, az óbudai lakótelep tervezője, aki a legjobb gerelyvetőnk volt, szertornában viszont a velem egy

hiten levő Bárdi Laci vitte a pálmát, aki hál' Istennek ma is él, és a nagy lélekszámú Kína által kitüntetett nyelvésztudós. Legszebb emlékeim közé tartoznak az önképzőkörök, hiszen ott hallottam először Szabó Dezső nevét és a szegény pásztorfiúból lett költő, Sinka István verseit, köztük irodalmunk egyik legszebb szerelmi líráját, a Bódi Mariskát.

Örök emlékem marad az az ünnepségsorozat is, melyet dicső 1848-as forradalmunk centenáriuma tartott a gimnázium. Iskolánkat ekkor megtisztelte jelenlétével a kiváló püspök Ordass Lajos is, akit az államosítások után ugyanúgy meghurcolt és megalázott az új rendszer, mint Mindszenty Józsefet, Ravasz Lászlót és a halálba kergetett görög katolikus püspök Romzsa Tódort. Alkalmi színdarabbal emlékeztünk meg az iskola eredeti színhelyén, Sárszentlőrincen, s én olvashattam fel jó emlékü irodalomtanárom, Kerényi Henrik esszéjét, amelyet a szilaj kis tanuló Petőfi Sándorról írt. Énekkarunk pedig lelkesen harsogta: „*Most ragyogj, nagy fény, 48, sej soha többé ki nem olsx, / Nincs uraság, nincs szolgaság, éljen a magyar szabadság!*”

A következő tanév már az államosítást követően indult. A nagy tekintélyű Rózsa Sándor igazgató urat nyugdíjazták, s helyébe olyan igazgatót ültettek, aki hűséges kiszolgálója lett az új rendszernek. Tanáraink alkalmazkodni igyekeztek az új rendszer igényeihez, de mi, fiatalok ennek kényszerét még nem éreztük ilyen fokon. Egy bizonyos, 1950-ben mi csak a lábainkkal ballagtunk, ugyanis már nem foghattunk az oda való dalba, helyette ezt énekeltük monoton ismételve: „*Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják, / Sej, az van arra írva, éljen a szabadság. / Sej, szellők, fényes szellők, fújjátok, fújjátok, / Holnapra megforgatjuk az egész világot!*”

Hogy ez a „megforgatás” milyen formában vette kezdetét a falumban, és az említett évben induló fővárosi életemben, erre a meg- helyett a *fel-* igekötőt használnám szívesebben. A falum életét teljesen felforgatta az új rendszer. Amint arra utaltam már, elvenni csak attól lehet, akinek van valamije, s ez szomorú valósággá vált a mi dolgos, viszonylag jómódú közösségünkben is. A számunkra addig teljesen ismeretlen ideológia szerint csak az élhet viszonylag jobb anyagi körülmények között, aki a nála szegényebb emberek munkájából gazdagodott meg. Az új, marxista társadalomtudomány szerint ők voltak a „kizsákmányolók”, akiket szovjet-orosz szóval „kulák”-nak minősítettek. Az én gazdag falumban ez a megbélyegzés a földműves lakosság 56%-át érintette. Ennek a családuknak anyagi helyzetére vonatkozó következménye az lett, hogy az 1947-es hírhedt „kékcédulás” – csalással elért – kommunista választási győ-

zelem után a gazdálkodók adóterhei elviselhetetlenné váltak, az iskolák 1948-as államosítását követően pedig kántortanító apám jövedelme egynegyedére csökkent.

Megpróbálom az utókor számára e két dolog összefüggését megérteni. A második világháború előtti elemi népiskolák (a mai általános iskolák elődei) a magyar falvak csaknem egészében az egyházak irányítása alatt álltak. Az akkori tanítók kivétel nélkül kántori képesítéssel is rendelkeztek. Állásukat pályázati úton nyerték el. A gazdagabb egyházközségek által meghirdetett állásokra érhetően sokan jelentkeztek, mert az ottani „díjlevelek” jóval többet tartalmaztak a szegényebb, kisebb lakosságú falvakéinál. Édesapámat például negyvenegy pályázó közül választották meg a Tolna megyei Alsónyékra 1924-ben. Az ottani díjlevél minden feltételt igyekezett biztosítani a tanítói munka magas színvonalú végzéséhez, valamint a családalapításhoz. A községek földművesei által teljesített adókból álltak tehát össze a papok és a tanítók jövedelmei.

A vesztés háború s az azt követő jóvátételi kötelezettségeink miatt ezek a befolyt adók oly mértékben leszegényítették a földművelésből élő parasztságot, hogy arra talán még a másfél évszázadon át tartó török megszállás alatt sem volt példa. Keserű humorral jegyzem meg családi életünk leromlott anyagi helyzetével kapcsolatban, hogy kántortanító apámnál még a templom egere is jobb módon élt ezekben az években. Elmaradt az egész évi szükségletre elegendő tűzifa, a tanítói föld bérletéből kapott kenyérgabona és az aprójószágának való takarmány, valamint az évenkénti két hízódiszná. Hál' Istennek 17-18 éves koromra elég erős fiatalemberré gyarapodtam, s a nyáron vállalt kemény munkákkal sikerült az életünkhöz legszükségesebb dolgokat előteremteni.

Az új világban fizikai munkákkal többet lehetett keresni, mint az értelmiségi pályákon, de korántsem annyit, mint amennyi az elvégzett munkáért valóban járt volna. Ekkor kezdtek elterjedni azok a kisebb-nagyobb családok, amivel próbáltuk megnövelni a keresetünket. Erre a még nem államosított gabonakereskedőnél, a „Futurás Juhász úrnál” a következő volt a módszer. A felvásárolt gabonát a bátaszéki vasútállomáson vagoníroztuk be. A vasúti kocsikba 150 mázsát ömlesztettünk, s ezek a „leplombált” vagonok indultak útra a címzett malmokba. Ebből a tizenöt tonnányi áruból „szóródás” címén egy százaléknyi termés hiányozhatott, tehát pontosan másfél mázsa. Ezt a mennyiséget úgy lehetett visszatartani, hogy a bemázsálásoknál két alkalommal egy-egy 75 kilós zsákot a „mázsán kellett felejtetni”, úgy, hogy az öreg vasutas Kincses bácsi ne vegye észre. Ez a manőver csaknem minden vagon eseté-

ben sikerült. A visszatartott másfél mázsa gabonának az árát pedig mi négyen, a szállítóbrigád tagjai megkaptuk Juhász úrtól a napszámunkon felül. Amikor a Futurát a Terményforgalmi Vállalat váltotta fel, a már jól bevált módszer az új főnöknél is folytatódott.

Nyíltan mertem a fentieket bevallani, mert ennél nagyobb „bűnt” is elkövettem 1949 nyarán, amikor (már 18 éves felnőttként!) cséplőgépfelölős vezető voltam. Ekkor már életbe lépett a hírhedt beszolgáltatás, mely szerint minden szem megtermett gabonát le kell mérni. Pontosan meghatározták, hogy a paraszt családja személyenként 220 kg búzát tarthatott meg évi kenyéradagja címén, s ezen felül a következő évre kijelölt vetésterületre szükséges magot. Ami megmaradt, azt megalázóan alacsony áron, mázsánként 60 forintért be kellett adni. Ilyen mérvű törvényesnek minősített harácsolás még nem fordult elő ezeréves történelmünkben! Óvatos célzásokkal megértették velem, hogy ezen mérhetetlen igazságtalansággal szemben csak úgy lehet védekezni, ha a mázsálásoknál nem fog túl vastagon a ceruzám. Ifjúkori tapasztalatlanságom miatt fel sem fogtam, hogy ebből bajom is lehetne, mérésenként 20-30 kilóval kevesebbet írtam a hivatalos papírra. Ebből semmi hasznom nem származott, sőt büntudat helyett inkább azt éreztem, hogy valami jót tettem a falum lakóival.

Egyébként ez a jelenség az élet minden területén elterjedt. Kiváló vegyészmérnök barátom, aki egyik gyógyszergyárunk legelismertebb szakembere volt, megfogalmazta a dolog filozófiai lényegét. Szerinte nem más volt ez, mint „okkult rekompenzáció”, azaz rejtett kárpótlása az alacsony béreknek. Nála ez abban nyilvánult meg, hogy alkalmanként fél liter tiszta szeszt hozott ki a gyárból. Tehette nyugodtan, mert az ő aktatáskájába sohase nézett bele senki. Saját unokaöccse, aki mint „osztályellenség” csak segédmunkásként dolgozott ugyanebben a gyárban, rafináltabb módszerrel tette ugyanezt. Motorkerékpárral járt be, s a csak félig telt tankba egy futballbelsőt rejtett, s abban hordta ki naponként a szeszt.

Egyetemi éveim alatt, 1950 és 1954 közt igen szerényen éltem. A nálam jóval idősebb, hathónapos tanfolyam utáni érettségivel rendelkező munkásszarmazású társaim havi ösztöndíja 430 forint volt, nekem – mint „haladó értelmiségi családból” származónak – 145 forint jutott, ez csak harmadéves koromtól emelkedett fel 280 forintra. Szerencsémre két jó barátom kezelte az élelmiszerjegyeket a hajdan és ma újra Múzeum kávéház néven működő menzánkon, s általuk nekem is jutott ebéd. Rokoni kapcsolat révén sokat statisztáltam az Operaházban, ezenkívül éjszakai műszakokban jártam különféle pályaudvarokra vagont

ki- vagy berakni, s gyakran végeztünk segédmunkát az új-jáépülő Petőfi-híd (a háború előtt: Horthy-híd) építkezésénél is. Néha elkéstünk az egyetemi előadásról, de hát pihenünk is kellett valamikor. Sokkal nehezebb volt eligazodni új tanulótársaimon, egyáltalán az új politikai rendszer által irányított egyetemen. Az 1948-as államosítást nem érzékeltük különösebben az utolsó két gimnáziumi évben, mert – bár már nem volt kötelező részt vennünk a hittan oktatásban – ugyanúgy jártunk a hittanórákra és vasárnap a templomba, mint előtte mindig. Ez utóbbit itt már nem nézték jó szemmel. Református lévén én a Kálvin téri templomba jártam, de bevallom, nem a főbejáraton mentem be és jöttem ki, mert nem akartam, hogy valamelyik kollégiumi szobatársam meglásson a 49-es villamosból. József Attila Hazám című költeményének ismert sorait éreztem: „*Fortélyos félelem igazgat minket...*” Viszont – ha nem is hangoztattam – örökre szívembe zártam és megtartottam Arany János Fiamnak című verse két sorát: „*Mert szégyenynek drága kincs a hit. / Túrni és remélni megtanít:*”

Az 1950-es évek elejének egyetemi ifjúsága – legalábbis itt a fővárosban – nem hasonlított a vidéki városok diákközösségeihez. Mi vidékiek a szülői háztól és a valóban kiválóan felkészült tanárainktól olyan, hagyományainkat tisztelő, azokat elfogadó és élő nevelést kaptunk, hogy az új világ eszméit nem fogadtuk oly kirobbanó lelkesedéssel, mint ami itt olykor igen látványosan nyilvánult meg. Példaképp egyetlen eseményt elevenítenék fel. A bölcsészkar ifjúsága a Corvin moziban együtt nézte meg – persze nem a saját jószántunkból – a Berlin eleste című filmet. Az ünnepélyes nyitózene alatt a kép egy gyümölcsös ligethez közelített, s megállt egy fánál, melynek tövét kis kapával a kezében, hófehér generalisszimusz egyenruhájában maga Sztálin ápolgatta. Ekkor a több száz fős egyetemista tömeg egy emberként pattant fel, s percekig tartó ütemes taps kíséretében éljenezte a nagy államférfi nevét. Hogy nem mindenki érzett ily hőfokú tiszteletet Sztálin iránt, az kétségtelen. De hogy senki sem akadt, aki csendben ülve maradt volna a helyén – azt egy mai egyetemista nem értheti meg. Mi, akkori fiatalok is csak nehezen szoktuk meg. E skizofrén állapotot talán a házasságommal kapcsolatos történettel tudom a legjobban érzékeltetni. A fontos esemény 1955-ben következ-

zett be, a Rákosi-korszak visszakeményedésének esztendejében. Leendő apósom is tanító volt, mint a szüleim, s ugyanúgy tartott a helyi potentátok véleményétől, mint akkoriban nagyon sokan. Én már a ma is működő Szabad Föld nevű lap munkatársa voltam, és boldogan közöltem kollégáimmal házasságkötésünk színhelyét, a VIII. Kerületi Tanács dísztermét. Közlebbi barátaimban felmerült a gyanú, hogy az esküvőnkre a hagyományos módon is sor kerül. Külön-külön meg is kérdezték tőlem: „Templomban is meg-

Útszéli kereszt
Bátaszék és Alsónyék között

esküsztok?” Én kerekre nyitott szemmel, a rám jellemző magabiztossággal válaszoltam: NEM! Elfogadták és el is hitték, amit mondtam. Pedig a valóság más volt. Valóban nem esküdtünk templomban, tehát én nem hazudtam. Én csak a rosszul feltett kérdésre válaszoltam pontosan. Ha valaki azt kérdezte volna, hogy egyházi esküvőnk is lesz-e, akkor el kellett volna mondanom, hogy ugyan nem templomban, hanem a leendő apósomék lakásában ad össze bennünket református lelkész nagybátyám. Sőt, azt is elmondtam volna, hogy természetesen lefüggönyözött ablak mögött, nehogy beláthasson valaki. Talán a fenti történetemmel sikerült érzékeltetnem az 1945 után születettekkel, hogy a reánk zúdított

fortélyos félelem légkörében mi is „fortélyos” eszközökkel próbáltuk védeni magunkat. Igyekeztünk ezt úgy megtenni, hogy ne hozzuk általa veszélyes helyzetbe sem önmagunkat, sem a családjunkat. S mindezt úgy, hogy az apróbb hazugságokkal reményeink szerint nem ártottunk senkinek, és a tükörbe is bele mertünk nézni. A már felhozott Arany János-versből újabb két sort idézek: „*Óh, remélj, remélj egy jobb hazát! / S benne az erény diadalát.*”

Ezt a reményünket mi, a legidősebb korosztály tagjai sohasem adtuk fel, s hiszünk abban, hogy újból felszínre törnek az ERÉNY-nek azok a nemes oldalai, melyek által szeretjük, segítjük, elviseljük és tiszteljük egymást. A ma gyomorfordítóan viselkedő politikusaik pedig azt üzenjük, hogy mérhetetlen hatalom iránti vágyukban ne irreális és megvalósíthatatlan célok felelőtlen ígéreteivel próbáljanak győzelemre törni, hanem fogadják el a legkiválóbb erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor ismert intelmét:

„*Nem lehet mindent megtenni, amit kellene, de mindent meg kell tenni, amit lehet.*”